

NORMALIZACIÓN AFECTIVA

XESÚS MANUEL LÓPEZ VALCÁRCEL

Equipo de Lingua Galega

Gabinete de Reforma Educativa

O conflito lingüístico en Galicia é parcial. Só temos conflito lingüístico os que falamos galego. Por ese motivo padecemos, na vida diaria, discriminacións, malos modos e situacións de tensión, e aqueles que nunca cedemos, menoscabo, ocasionalmente grave, dos nosos intereses económicos, sanitarios ou xurídicos. Á vista do odio que teñen polo noso idioma algúns funcionarios, comerciantes ou profesionais ninguén dubidaría en afirmar que a sociedade galega, tocante á lingua, é unha sociedade crispada e cun nivel baixo de tolerancia que non favorece o *bilingüismo pasivo*. A isto contribúen, no medio escolar, algúns profesores, especialmente aqueles que afirman sen mostra de desacougo que "yo doy clase de gallego", ora pedindo desculpas ó interloquutor por estar a cometer esa "falta", ora buscando complicidade hilarante do mesmo. Pero "non vos riades, porque o conto é triste".

Esta situación, vixente con diferentes graos e matices, indica que aínda están a funcionar na mentalidade colectiva prexuízos, reservas e temores gravados con minuciosa paciencia durante moito tempo. Son preconceptos que supoñen un atranco, importantísimo, no proceso de normalización. As actitudes contrarias ó idioma, sen fundamentos lingüísticos, son asumidas sobre todo con vehemencia afectiva. Eses preconceptos negativos estanse a neutralizar no ensino -non na medida que a realidade o esixe-, mediante a acción dos profesores que dedican parte do tempo -á vista de que é necesidade imprescindible- a contrarrestar-las actitudes contrarias dos alumnos, conscientes de que sen desmontar esa disposición inicial ningún avance no proceso de normalización é posible.

Aceptando a importancia que ten o ensino nese proceso, urxe, sen embargo, ampliar-las ámbitos de traballo que permite a legalidade. Non abonda o ensino nin é para este propósito o instrumento máis útil. O labor de concienciación non funciona, efectivamente, porque a

evidencia diaria demostra que unha porcentaxe apreciable de alumnos acepta os argumentos cognoscitivos, resígnase a aprender galego e mesmo é tolerante co seu uso. *Pero non o fala*. A intervención da escola na incorporación de novos falantes non é, a todas luces, satisfactoria. Parece demostrado, ademais, que é moi difícil que o sexa, porque resulta inconcebible, polo momento, que o fillo que sempre falou castelán na casa se dirixa ós pais en galego. Aínda non se superou esa vella fronteira. A actividade dos profesores, que presenta eivas nalgúns casos, non é suficiente, por si soa, para contrarrestar as opinións contrarias ó galego que os alumnos aprenden no seo da familia e, en xeral, na sociedade.

Prexuízos e xuízos

Aqueles que esgrimen actitudes contrarias, á luz do que espellan as campañas de cartas ós medios de comunicación, a belixerancia teimosa de sectores minoritarios e os comportamentos concretos das persoas, teñen en común "sentirse muy muy gallegos", e expoñe-los seus argumentos de maneira asistemática e, ocasionalmente, visceral. É salientable esa ausencia de método na argumentación, porque denota falta de fundamentos e, sobre todo, porque indica urxencia afectiva. Esas actitudes son comprensibles se ollámo-la historia, negada, de Galicia, o proceso de desvalorización do idioma e as propias vivencias particulares destas persoas. Foi, polo xeral, positivo nas súas vidas a substitución lingüística ou viron, con claridade, que a escola e a sociedade en xeral valoraba a asimilación á lingua do poder; non poden, en consecuencia, comprender-la recuperación consciente da lingua. Esa actitude foi apuntalada con argumentos (hai moi pouco que se deixou de discutir se o galego era ou non un dialecto) que eles supoñen lingüísticos, pero que acubillan diferentes graos de represión, complexo e autoodio. O máis relevante nesas actitudes para o que aquí nos interesa é a intención, non os propios argumentos, que resultan dunha cándida ignorancia. Pero, aínda así, cómpre desactivalos e entrar no debate, porque non están nin moito menos superados na sociedade eses atrancos e cumpren para aqueles que os esgrimen unha función de reforzo nos propios preconceptos e, paralelamente, de defensa do ego.

Entre os argumentos detractores cabe salientar, con variantes, a concepción do uso do idioma como un exercicio de liberdade individual, a non utilidade do galego e o seu limitado ámbito de uso; hai, así mesmo, quen asegura que para o falar mal é "mellor" non facelo, quen

o ve ben só como asignatura "para que non se perda", ou, como moito, adecuado para algunhas asignaturas que indefinidamente relacionan coa "cultura"; hai quen considera o proceso de normalización lingüística teimosía dunha minoría minoritaria, arela de fanáticos, cobiza de arredistas e, tamén, quen preferiría só unha única lingua mundial, universal, cósmica; e están, por último, aqueles que ven asinado poñerlles galego ós da aldea, pero non ós da cidade.

O argumento que defende a opción soberana do individuo para escolle-lo idioma da súa preferencia, felicítase da represión que sufriu a nosa lingua, ignora o seu ámbito territorial propio e defende, velaí, a imposición nese territorio dunha lingua allea, o que equivale a dicir que propugna a desaparición da propia.

O criterio de utilidade é económico. Resulta útil o que beneficia economicamente e non útil o que non beneficia. Faise unha total abstracción, deliberadamente, de afectos, cultura e dignidade. Concíbese ó home como máquina productora ou como besta, pero non como ser consciente e social. A utilidade do galego, como medio de comunicación e vínculo dos galegos, é semellante á das outras linguas do mundo. Nesto non hai diferencias. Con respecto ó "reducido" ámbito territorial cómpre dicir que tódalas linguas teñen o ámbito territorial que lles corresponde por historia e por uso. O que si é certo que hai que considerar, en tódolos seus aspectos, son as imposicións lingüísticas alleas, sempre como consecuencia dunha dominación política, nese ámbito territorial propio.

O argumento de empregar unha única lingua universal, ¿por que sae á luz cando se fala do galego? Ningunha das linguas romances -o castelán entre elas- é a máis empregada no mundo. A nada que se afonda atopamos que ese internacionalismo coincide case sempre coas fronteiras do poder. A lingüística sabe, constatando o evidente, que unha única lingua mundial non é posible (competencia e actuación); non é, ademais, desexable. A diversidade das linguas, e en xeral a diversidade, é unha manifestación da complexidade e da riqueza dos homes.

Aqueles que queren relega-lo galego á condición de asignatura, exotízano, imponéndolle un tratamento de lingua estranxeira no seu propio ámbito territorial; os que aducen non o falar por facelo mal, discúlpense. Poñerlles galego ós da aldea e non ós da cidade sería, sobre todo, difícil, porque esas referencias non están claras en Galicia. Hai unha única cultura galega, no campo e na cidade, e unha cultura allea a Galicia, que se expresa lingüisticamente en castelán no campo, nas vilas e na cidade. Pero é sintomático que para os temas "culturais" mesmo eses sectores aceptan o galego.

Alienación e perda de identidade

Sinalouse reiteradamente o vencello entre clase social e idioma en Galicia. Sábese tamén que as asociacións negativas co galego (falta de recursos, incultura, extremismo político) son as que alimentan unha serie de prexuízos (que os propios ofendidos acaban aceptando) como dogmas, por mecanismos psicolóxicos descritos xa por Freud, pero que non foron, entre nós, suficientemente estudados. Son procesos mentais que fan que os pobres se sintan culpables da súa pobreza e que algúns falantes de galego padezan, en determinadas situacións, un violentísimo complexo de inferioridade que lles fai senti-lo idioma como a marca da ignominia, da indignidade e como un atranco, que foi real pero xa non, para ascender socialmente. Esta memoria negativa explica que un número importante de nais e pais que falan entre si en galego, lles falen ós fillos en castelán, para que non "tropecen" nesa dificultade que eles padeceron. Esta actitude de autoxenreira que incita ós individuos a desprezia-las súas características propias (lingua, color da pel, cultura, etc.) para adoptaren outras que lles son impostas, pero que eles mesmos acaban aceptando como mellores, empeza a non ter fundamento real, pero segue vixente. Eis que unha rápida taxonomía dos detractores do galego ofrece aspectos como:

-Os máis acérrimos son, frecuentemente, aqueles que non recibiron formación, ou moi escasa, e sendo galegofalantes comprenden mesmo con dificultade o castelán. Identifican o galego coa súa postración e o castelán co poder e co diñeiro.

-Aquelas persoas que foron alfabetizadas en castelán, identificando polo tanto a cultura cun determinado idioma.

-Aqueles que fixeron do cambio idiomático bandeira do seu ascenso social. Non son tanto persoas estudadas, por rudimentaria que sexa a súa formación, senón xente, especialmente nas vilas, que buscan e atopan no idioma un medio para diferenciarse, á alza, dos que eran coma eles.

Nestes comportamentos que teñen en común o desprezo polo idioma hai, sen embargo, importantes matices. Son actitudes, en xeral, impregnadas dunha alta dose de afectividade negativa, de irracionalidade e de compulsión. Hai quen non quere, mesmo, debate-lo tema, sen dúbida porque se intúe a debilidade dos propios argumentos. Os afectados perciben só, cando se manifesta o conflito, unha sensación

noxosa e, nos do primeiro grupo, unha vaga e non comprendida culpabilidade. As características desa autoxenreira son:

A. Inversión agresor-agredido

No primeiro grupo os galego falantes asumen, polas causas citadas, a súa "indignidade" lingüística. Aceptan a súa "falta", adoptando un proceder característico das situacións de discriminación, que conleva a valoración, lóxica por outra parte, do que discrimina. O idioma é neste caso a "marca", e en consecuencia convértese en instrumento de discriminación. Velaquí a inversión. Non doutra maneira se explica que un sector importante dos "non falantes" se sinta agredido cando se lle fala galego. Eles coidan, e teñen razón, que non agreden falando castelán. Pero non aceptan esa regra elemental do bilingüismo pasivo. Usa-lo galego aínda é de mala educación, porque rebaixa a condición social do interpelado.

Un sector de non falantes ten a convicción, real, de que ós galegos nos avergoña fala-lo idioma. Existe en realidade ese sentimento nunha porcentaxe de falantes, e resulta como é natural, mesmo para eles contradictorio. O importante é que se trata dun *sentimento potenciado*, inconscientemente, polos "non falantes" desleigados. Xorde do desexo de disfrazala pertenza á comunidade marxinada. Hai un temor a que a lingua delate esa pertenza e, por ese motivo, aparece un sentimento de vergoña. Este sentimento de xenreira contra as propias características é tanto máis forte, canto máis grande é a proximidade real (primeiro grupo) á fonte que ocasiona o conflito. A dificultade está, precisamente, en que en Galicia tódolos sectores están próximos á fonte do problema (estigmatización de rural, inculto e pobre), e pugnan entre si por distanciarse desa identidade. Téñase en conta que a sociedade valorou e valora aínda facer "conscientemente" esa asimilación ás actitudes discriminadoras.

B. Alienación da personalidade

Esa inversión que transmuta ó agresor en agredido provoca unha perda de conciencia do individuo e propicia dúbidas diante de si mesmo, de maneira que necesita autoafirmarse no camiño elixido, que conduce ó abandono da lingua que presentan os do segundo grupo. Hai un desprazamento da conciencia do EU auténtico, esencial, ó *eu* asimilado. Ese desprazamento impídelles xulgar sen condicionamentos as razóns dos outros e, en consecuencia, comprendelas. Escóitanas, e compréndenas no EU da conciencia, pero seguen a funcionar co ou-

tro. É no sentido máis estricto un proceso de alienación, no que se despraza a outro lugar a conciencia, cambiando a identidade propia pola allea.

Esta transformación vese reforzada pola actitude global da sociedade, que insiste en considerar superior a quen fala en castelán, idea aínda vixente, sobre a que se albiscan na actualidade, sen embargo, cambios importantes que poden, axeitadamente promovidos, leva-la nave a peirao firme. Eis que a coherencia monolingüe, seguindo os criterios do *bilingüismo aditivo* de Lambert, é o único camiño, porque quen buscando a aprobación se pasa, aínda que sexa momentaneamente, a outro código (castelán), o único que consegue é ratificar ó interlocutor na xustiza dos seu prexuízos.

O cambio de código, agás en circunstancias extraordinarias, prodúcese na actualidade só nunha dirección: precisamente cando hai conflito. O galego falante pasa a expresarse en castelán perante un interlocutor de máis prestixio social. Ese abandono, circunstancial, débese a varios temores:

- á desaprobação, quedar mal, etc.
- á discriminación (miradas de noxo, malos modais, hostilidade, etc.)
- a ser prexudicado nos intereses económicos, sanitarios, xurídicos, etc.
- a ser identificado con posturas políticas extremistas.

O denominador común que subxace ó cambio de código é o temor, fundado ou infundado, pero profundamente fixado na mente dos galegos con respecto ó uso da lingua. Aínda hoxe, malia os evidentes avances que se deron, permanece nos falantes non conscientes, en certos contextos, ese temor a que o emprego da lingua resulte un elemento perturbador na comunicación, a teor de que, aínda hoxe, hai persoas que se molestan, como se en verdade fosen agredidas, ó seren interpeladas en galego. E, velaí, a inversión do agresor polo agredido.

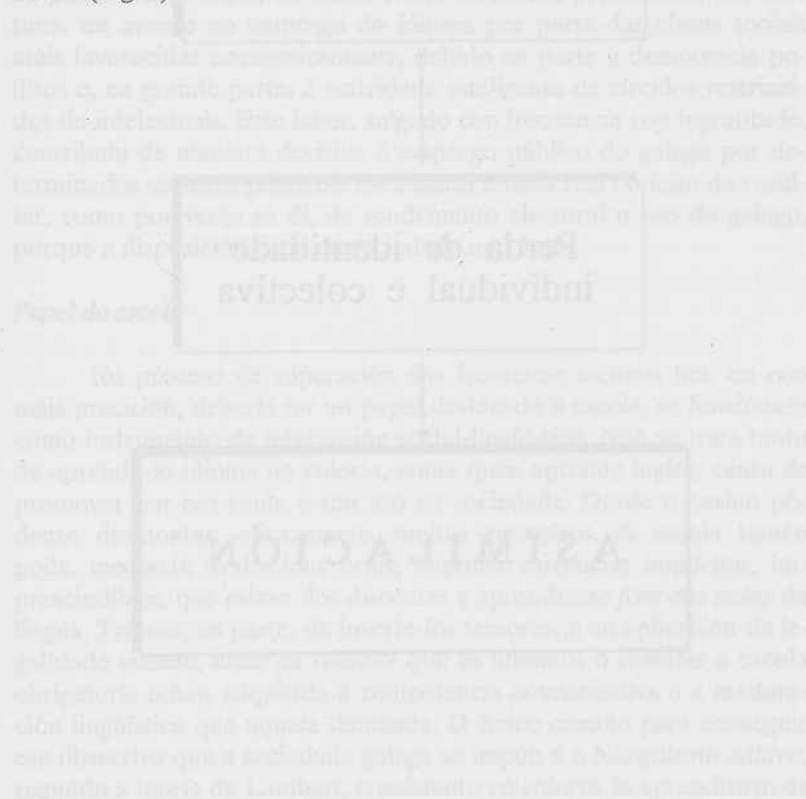
C. Perda de identidade

Nesta altura, debido ós modernos medios de comunicación de masas, en Galicia non restan comunidades que ignoren por completo o castelán como lingua de relación, aínda que nunha porcentaxe apreciable o nivel de comprensión do castelán supera con moito o de expresión.

En castelán foron e son alfabetizados tódolos galegos. Ollando a historia e a xeografía social do país compróbase que o ambiente

propriadamente urbano é moi recente, tanto, que aínda nas cidades máis populosas, a presenza do rural non desapareceu e consérvanse, nunha maioría de casos, os lazos coa casa vinculeira e a vida da aldea. Eso debería propicia-la incorporación do idioma ó medio urbano, pero non é así. O desprazamento supón, na segunda xeración, o abandono da lingua. Tampouco o ensino axuda a parar ese proceso, e acontece de certo, sen entrar noutras consideracións, que os escolares sabe nunha porcentaxe alta o idioma, pero os seus coñecementos chocan coa realidade extraescolar, hostil na sociedade e na familia.

Óptase, entón, por acubilla-lo complexo de inferioridade, buscando a asimilación "urbana" e orientando esa hostilidade reprimida contra os máis, por mecanismos de defensa do ego sen os que non é posible sobrevivir. Só mediante a autoestima e o equilibrio afectivo que borre as zonas escuras e as reservas, parece posible avanzar na normalización. Se esa toma de conciencia non se produce, o idioma, que é o sinal máis definitorio da nosa identidade como pobo, desaparecerá (Fig. 1)

Inversión
agresor-agredido

Alienación da
personalidade

Perda de identidade
individual e colectiva

ASIMILACIÓN

Normalización mental

O proceso de alienación, que supón unha perda de conciencia e, consecuentemente, de autoidentidade, imposibilita de maneira efectiva a instalación lingüística. Pola superación desa actitude contraria, ategada de prexuízos, debe comeza-lo proceso normalizador, facendo, primeiro, un diagnóstico correcto da situación, por sectores, e arbitrando despois as solucións máis adecuadas, tendo en conta sempre, por suposto, que as medidas non poderán ser nunca independentes unhas das outras ou executadas por separado.

Medidas políticas

Entre elas deben contemplarse, prioritariamente, aquelas que tendan a prestixia-lo idioma e, sobre todo, a incorporalo a segmentos sociais nos que non é usado. Urxe, a este respecto, a *non consideración do galego como lingua de clase*. Nesta dirección produciuse, por fortuna, un avance no emprego do idioma por parte das clases sociais máis favorecidas economicamente, debido en parte á democracia política e, en grande parte, á actividade intelixente de círculos restrinxidos de intelectuais. Este labor, xulgado con frecuencia con ingratidade, contribuíu de maneira decisiva ó emprego público do galego por determinados sectores políticos. Esta causa é máis real có feito de resultar, como por veces se di, de rendemento electoral o uso do galego, porque a disposición xeral da sociedade non é esa.

Papel da escola

No proceso de superación das fronteiras mentais ten, ou con máis precisión, debería ter un papel destacado a escola, se funcionase como instrumento de interacción social-lingüístico. Non se trata tanto de aprende-lo idioma no colexio, coma quen aprende inglés, canto de promover por esa canle o seu uso na sociedade. Desde o ensino pódense desmontar, eficazmente, moitos prexuízos. A escola tamén pode, mediante avaliacións orais, impoñer esixencias implícitas, imprescindibles, que esixan dos discentes a aprendizaxe *fóra das aulas* da lingua. Trátase, en parte, de inverte-los temores, e en aplicación da legalidade vixente, *esixir de verdade* que os alumnos ó rematar a escola obrigatoria teñan adquirida a competencia comunicativa e a maduración lingüística que aquela demanda. O único camiño para conseguir ese obxectivo que a sociedade galega se impón é o *bilingüismo aditivo*, segundo a teoría de Lambert, consistente en reforza-la aprendizaxe da

lingua que conta cun menor prestixio social para que, de verdade, os alumnos sexan competentes nas dúas linguas oficiais ó remata-lo ensino obrigatorio.

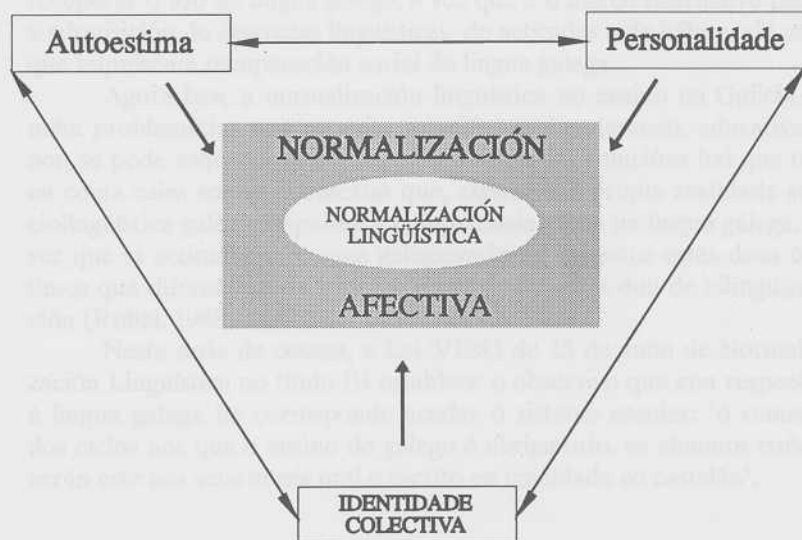
Esa reorientación do papel da escola pasa pola recuperación do vocabulario e a fraseoloxía patrimoniais. A *pobreza léxica* que ameaza ó idioma conleva unha progresiva, e alarmante, substitución de palabras propias por outras castelás. Os escolares aprenden as palabras galegas como algo exótico, pero non as usan, e teñen unha íntima convicción de que son "algo" do pasado, convicción que se ve ratificada cando o contexto social, por prexuízos que considera "lingüísticos", rexeita estas palabras. Por este proceso de substitución do léxico patrimonial existe o perigo real de se converte-lo galego nun castelán con sintaxe galega, primeiro estadio da desaparición. A lingua, sobre todo a que empregan os medios de comunicación, perdeu enxebreza e soa allea, afectada e mesmo ridícula para un galego falante, á parte do alucinante emprego dos pronomes átonos. Este fenómeno vese agravado ultimamente coa *¿deliberada?* converxencia lingüística, que é a forma máis sutil, pero letal, da morte doce. A incorporación do léxico patrimonial ás novas necesidades comunicativas, a súa modernización e adecuación, é arestora unha das máis urxentes encomendas. Cómpre dicir, por outra parte, que as escollas normativas non sempre foron afortunadas e, sobre todo, sinala-los riscos de andar cambiando os términos cada pouco, e a ortografía, veleidade filolóxica que axuda a agrava-lo proceso.

O equilibrio afectivo

Desmontar de maneira sistemática todos e cada un dos argumentos detractores do idioma, en todo momento, nas aulas e na sociedade, é o método para avanzar na normalización. As persoas tenden a ve-la realidade a través dos propios preconceptos, e aferrarse a eles. O camiño para modifica-las opinións, e as actitudes, é suscitar no individuo a dúbida, ocasionando un conflito cognitivo. Os mecanismos da mente son, de seu, escuros. Descartes comparou o seu proceder cunha máquina hidráulica, que era a máis sofisticada que coñecía; hoxe comparámolo, velaí, cun ordenador.

O proceder mental énos descoñecido, pero parece funcionar sobre procesos asociativos. Xa desde Aristóteles sabemos que unhas ideas atraen a outras. Os mecanismos polos que se produce esa relación entre ideas é cuestión que preocupou a psicólogos, pedagogos e filósofos, sen que nada se teña clarificado de maneira definitiva. Uns buscaron a explicación na proximidade espacio-temporal; outros no

contraste de ideas e na dinámica teses/antíteses; outros na analoxía, outros, finalmente, na interacción entre preconceptos e conceptos novos, propiciando un *conflicto cognitivo*. Son estas últimas teorías, as constructivistas, as que máis axuda poden prestar a este debate, necesario, para a modificación das actitudes. As persoas, en parte, tenden a non tolerar nin contradicións nin inconsecuencias dentro do seu sistema cognitivo, polo que poñer en evidencia a febleza dos argumentos nos que se apoian pode meter no seu maxín ese verme, necesario, de discordia. Ora ben, as teorías constructivistas ignoran tamén -como as teorías de aprendizaxe anteriores-, aspectos afectivos e volitivos, que teñen no caso que nos ocupa unha importancia superior, seguramente, á dos cognitivos. Cómpre, ademais, certa insistencia. Para desmontar con eficacia os prexuízos erróneos hai que enfrontar, reiteradamente, á persoa coas contradicións dos seus argumentos, procurando unha permeabilidade mental que acabe facendo encaixalas cousas. Resulta obvio que o proceso de recuperación do idioma non é separable desta toma de conciencia que deberá, nun primeiro paso, desembocar na *autoidentificación*, e despois na libre adhesión a unha *identidade lingüística colectiva* (Fig. 2).

En Galicia non hai modernidade nin progresismo posible que non pase pola defensa, coherente e responsable, do idioma. A solución final, ninguén o ignora, é política, pero, á parte de teorías salvadoras e de demagoxias estériles, hai que traballar, por forza, coas posibilidades que oferta o marco actual. Na normalización da lingua, que debe evitar correlatos políticos concretos, está en xogo o noso destino como pobo e o noso ser colectivo, a propia supervivencia de Galicia.

